

קריביה דרב אידי בר אבין

"קריביה דרב אידי בר אבין שכיב, ושבק דיקלא.

רב אידי בר אבין אמר: אנא קריבנא טפי, וההוא גברא אמר: אנא קריבנא טפי..."
(בבא בתרא לג.).

הגמרא מספרת על קרובו של רב אידי בר אבין שמת, והותיר אחריו דקל. בעקבות מותו של אותו אדם, התעוררה מחלוקת בין רב אידי לבין אדם נוסף בנוגע לבעלות על הדקל. כל אחד מהם טען שהוא היה קרוב יותר למנוח, ולכן הוא זה שאמור לקבל את הדקל לידי.

כיוון שלאף אחד מהצדדים לא היו ראיות ברורות לזכותו, נותר הדין להכרעה בדרך של 'כל דאלימ גבר'. הקרוב הנוסף גבר על רב אידי, ולקח לעצמו את הדקל. במשך תקופה מסוימת היה הדקל ברשותו של הקרוב, שאכל את פירותיו.

לאחר זמן מה נודע שרב אידי היה קרוב של הבעלים. בעקבות המידע החדש הוחזר העניין לעיונו של בית הדין, ורב חסדא הכריע שכעת יש לתת את הדקל לרב אידי. רב אידי לא הסתפק בקבלת הדקל, ותבע מהקרוב שיחזיר לו גם את הפירות שאכל במשך התקופה שעברה. תביעתו של רב אידי עוררה מחלוקת בין האמוראים: אבבי ורבא תמכו בטענתו של רב אידי, וסברו שהקרוב צריך להחזיר לרב אידי את הפירות. לעומתם, רב חסדא סבר שיש להשאיר את הפירות בידי של הקרוב, אף על פי שהדקל נלקח ממנו.

עד כה תיארנו בקווים כלליים את סדר ההתרחשויות, כפי שמתארת אותן הגמרא. אולם, פרטים רבים אינם ברורים מתוך הסיפור. בירורם של פרטים אלה תלוי בגרסאות ובפירושים השונים, המופיעים בדברי הראשונים על הסוגיה. נסקור בקצרה את השאלות המרכזיות המתעוררות ביחס לפרטי המקרה:

א. כיצד נודע על כך שרב אידי בר אבין הוא אכן קרוב? לפי הגרסה שלפנינו, הדבר התברר על פי הודאתו של הקרוב הנוסף. אולם, הראשונים מזכירים גרסה אחרת, על פיה קרבתו של רב אידי נודעה מפיהם של שני עדים.

ב. מה בדיוק נודע על רב אידי בר אבין? בדברי הגמרא שלפנינו מבואר שרב אידי בר אבין קיבל גיבוי מלא לטענתו, דהיינו שהוא קרוב לבעל הדקל יותר מהקרוב הנוסף. על פי גרסאות אחרות, נודע לנו רק שרב אידי הוא קרוב של בעל הדקל. השאלה מי משניהם קרוב יותר, לפי גרסאות אלו, נותרה פתוחה.

ג. באיזה אופן הגיע הדקל לידיהם של הקרובים? על פי הפשט נראה שמדובר בירושה, ומחלוקתם של רב אידי והקרוב הנוסף הייתה בשאלה מי קרוב יותר על פי דיני ירושה. אך התוספות והרמב"ן (לג. ד"ה קריביה דרב אידי) מביאים פירוש אחר, על פיו בעל הדקל נתן את הדקל במתנה לקרובו לפני מותו. לפי פירוש זה, טענותיהם של הצדדים שהם קרובים יותר נועדו לבסס את ההשערה שבעל הדקל התכוון להעניק להם את המתנה, מחמת חיבתו אליהם¹.

כפי שנראה להלן, כל אחד מהפירושים האפשריים מאיר באור חדש את המקרה, ומחייב אותנו ללבן יסודות הלכתיים ומשפטיים שונים.

מיגו במקום עדים

הפירוש הראשון שבו נדון גורס שקרבתו של רב אידי נודעה מפי שני עדים. עדים אלה העידו לא רק על עצם היותו של רב אידי קרוב, אלא אף על כך שרב אידי קרוב יותר אל המנוח.

לפי פירוש זה בסוגיה, פשוט וברור מדוע פסק רב חסדא שיש לתת את הדקל לרב אידי – שהרי העדים מעידים במפורש שהוא היורש. אלא שבאותו אופן ניתן, לכאורה, להגיע למסקנה נוספת – שגם הפירות שייכים לרב אידי. כיוון שידוע לנו בבירור שהדקל שייך לרב אידי, התברר למפרע שהקרוב אכל את הפירות שלא כדין, ועליו לפצות את רב אידי על אכילת הפירות. זוהי אמנם דעתם של אב"י ורבא. אך כזכור, רב חסדא חלק עליהם, וסבר שאין להוציא את הפירות מידי הקרוב. כיצד ניתן להבין את שיטת רב חסדא?

התוספות, הרמב"ן והרשב"א התמודדו עם קושיה זו, ותירצו שלדעת רב חסדא הקרוב היה נאמן במיגו. וכך כותב הרשב"א:

דל"כא סהדי כלל דאכלינהו לפירי, אלא איהו הוא דקא מודה, ואיהו הוא דקאמר
דדידיה אכלה דאיהו קריביה טפי, והפה שאסר הוא הפה שהתיר"
(רשב"א בבא בתרא לג. ד"ה במעשה).

הרשב"א מניח, שאין אנו יודעים על פי עדים שהקרוב אכל את פירות הדקל. עובדה זו ידועה לנו רק על סמך הודאתו של הקרוב בעצמו. ואם כן, יש לאותו קרוב מיגו, שהיה

1 הרמב"ן אינו מקבל פירוש זה, שכן אילו היה מדובר במתנה – היה צורך להתחשב בנתונים נוספים מלבד הקרבה, כגון העובדה שרב אידי הוא תלמיד חכם וכדו'.

יכול לטעון שכלל לא אכל פירות. מיגו זה מעניק נאמנות גם לטענתו הנוכחית, שהוא קרוב יותר והפירות שייכים לו.

ועדיין שיטת רב חסדא היא מחודשת ביותר. אמנם נכון שיש לאותו קרוב מיגו המגבה את טענתו. אולם, מיגו זה עומד בפני עדים, המעידים במפורש שרב אידי הוא קרוב יותר. כלל גדול נקוט בידינו שאין אומרים מיגו במקום עדים, וזוהי בוודאי סברת אב"י ורבא. האם ייתכן שרב חסדא חולק על עיקרון זה, וסובר שאומרים מיגו אפילו במקום עדים? התוספות (ד"ה ה"ג) כותבים שאכן לדעת רב חסדא אומרים מיגו במקום עדים. זוהי גם דעת הרשב"א, אך במגבלות מסוימות:

דאלים ליה מגו לרב חסדא, דטענין ליה מאי דמצי הדר איהו וטעין לתרוציה דבוריה,
ונימא דהכי קאמר: 'אנא קריבנא טפי לגבי פירי, דזביני לי מיניה"
(רשב"א בבא בתרא לג. ד"ה במעשה).

המיגו אמנם מעניק לטענתו כוח לגבור על העדות, אך לא באופן ישיר. קבלת הטענה מתאפשרת רק אם יש דרך לתרץ את דיבורו, כך שלא תהיה סתירה ישירה בין דבריו לבין דברי העדים. במקרה שלנו, אנו מתרצים את דיבורו ומפרשים שהוא נחשב קרוב יותר לעניין הפירות, כיוון שרב אידי מכר לו אותם. בדרך זו מפרש גם הרמב"ן על אתר (ד"ה והוא גברא).

החידוש הבוקע ועולה מתוך פירוש זה הוא בעייתי מאד מסברה. על פי פירוש זה, קיימת אפשרות שבדיון ממוני בין שני צדדים נתרץ את דיבורו של אחד הצדדים. אנו טוענים עבורו טענה שהוא עצמו לא העלה בדעתו, כדי לאפשר לו לגבור על הצד שכנגד. ההשלכות של רעיון כזה על תפיסת מושג הצדק בדיני התורה הן מרחיקות לכת ביותר, וכמעט אפשר לומר מבהילות. לכן, אנו מעדיפים ללכת בעקבות אחד מן הפירושים האחרים בגמרא, שבהם נדון בסעיפים הבאים.

הודאת בעל דין

לפי הגרסה המופיעה לפנינו בגמרא, מעולם לא העידו עדים על קרבתו של רב אידי. הקרוב הנוסף עצמו הוא שבא והודה שרב אידי קרוב יותר ממנו. פסיקתו של רב חסדא, שיש לתת את הדקל לרב אידי, הייתה מבוססת על הכלל 'הודאת בעל דין כמאה עדים דמי'.

אם נקבל גרסה זו של הסיפור, יש לשוב ולברר מה דינם של הפירות. מסברה נראה, שגם לפי פירוש זה הדעה הפשוטה היא דעתם של אב"י ורבא, הסוברים שיש

לתת את הפירות לרב אידי. כיוון שהקרוב נאמן בהודאתו כמאה עדים, עלינו לקבל את דבריו, על כל ההשלכות הנובעות מכך. הקרוב הודה שהדקל שייך לרב אידי, ולכן עלינו להסיק את המסקנה המתבקשת – גם הפירות שייכים לרב אידי, ויש להוציאם מידי הקרוב.

אף על פי כן, רב חסדא חלק על אביי ורבא, וסבר שיש להשאיר את הפירות ביד הקרוב. נראה שלדעת רב חסדא יש להבין את אופיה של ההודאה בצורה שונה. בדרך זו הלך הרשב"ם:

”וזה שמודה עכשיו – הרי הוא כנותן לך את האילן מדעתו, אף על פי שלא זכית בו מן הדין”
(רשב"ם לג. ד"ה אהאס).

דברי הרשב"ם דורשים ביאור: מה פשר ההודאה עליה מדובר כאן?

ניתן להבין שכלל לא הייתה כאן הודאה; בעל הדין ממשיך לאחוזו בטענתו המקורית שהוא קרוב יותר, אלא שהוא החליט להעניק את הדקל לרב אידי במתנה. כך מציעים התוספות על אתר (ד"ה הכי גרסינן) בראשית דבריהם. התוספות עצמם דוחים פירוש זה, הן מחמת היותו דחוק בפשט סוגיה, והן בגלל שאם אכן מדובר במתנה – קשה להבין את סברת אביי ורבא.

נראה אם כן שגם לדעת רב חסדא מדובר בהודאת בעל דין, אלא שהוא חולק על אביי ורבא בנוגע לאופיה של ההודאה. ניתן לתלות מחלוקת זו במחלוקת אחרונים מפורסמת בעניין הודאת בעל דין. לדעת המהר"י בן לב, הודאת בעל דין משמעותה **התחייבות** של המודה בחוב ממוני. דבריו הובאו ב'קצות' בהלכות עדות:

”דהא דכשר לחוב, היינו משום דאתינן עלה מתורת חיוב ומתורת מתנה, כיון דיכול אדם לחייב עצמו כשאינו חייב”
(קצות החושן סי' ל"ד ס"ק ד).

ה'קצות' חלק על המהר"י בן לב. לדעתו, הודאת בעל דין בשורשה איננה מבוססת על התחייבות, אלא על **נאמנות**:

”כי היכי דהאמין התורה שני עדים על אחרים, כן האמין התורה לכל אדם על עצמו”
(שם).

ייתכן ששתי ההבנות האלה הן העומדות בבסיס מחלוקת האמוראים. לדעת אביי ורבא, הודאת בעל דין מבוססת על נאמנות. אנו מאמינים לקרוב שהדקל שייך לרב חסדא, וממילא מסיקים מכך שגם הפירות שייכים לו. רב חסדא, לעומתם, סבר שהודאת בעל דין פועלת כהתחייבות. אין הוא מודה בכך שהדקל איננו שלו, אלא רק

מחייב עצמו בהודאתו. חיוב זה חל רק על הדקל, שאליו התייחסה ההודאה. הפירות, שלא נכללו בהודאה, יישארו ברשותו.

הודאה כהסתלקות

לפי הפירוש שהצענו בסעיף הקודם, מחלוקת האמוראים היא מחלוקת כללית לגבי אופיה של הודאת בעל דין. ניתן גם לפרש שאין כאן מחלוקת כוללת, אלא מחלוקת נקודתית לגבי אופי ההודאה במקרה שלנו.

במקרה רגיל, משמעותה של הודאת בעל דין היא הודאה בעובדות מסוימות, אשר יש להן השלכות לחובתו של המודה. לעומת זאת, אצלנו סובר רב חסדא שההודאה איננה הודאה בעובדות, אלא רק הסתלקות מהתביעה. הקרוב הנוסף "התקפל", והשאיר את רב אידי בודד במערכה. כיוון שכך, בית הדין קיבלו את טענתו של רב אידי, שנותרה ללא התמודדות.²

ההבנה שהודאתו של הקרוב הייתה הסתלקות בלבד מאפשרת לנו לפצל בין הדקל והפירות. הקרוב נסוג בו מטענתו רק ביחס לדקל, ולכן הדקל נמסר לידיו של רב אידי. נסיגה זו לא כללה גם את פירות הדקל. ביחס לאותם פירות, עדיין עומדת בתוקפה טענתו המקורית של הקרוב, שהוא הבעלים. כיוון שכך, לא ניתן להוציא ממנו את הפירות.³

אם נפרש כך את דעת רב חסדא, יש לחזור ולברר מה סברו רבא ואבאי. אפשרות אחת היא לומר, שהם חלקו על עצם קיומה של הודאה מסוג זה. לדעתם, כל הודאת בעל דין היא תמיד הודאה בעובדות. במקרה שלנו, הודאתו של הקרוב היא הודאה בכך שעובדתית הדקל שייך לרב אידי. ההשלכה המידית של הודאה כזו היא שגם הפירות שייכים לרב אידי.

2 מודל דומה של הודאת בעל דין נמצא בדברי הר"ן במסכת בבא מציעא (ו. ד"ה לא צריכא).

3 ניתן לבאר את החילוק בין הדקל לפירות בשני אופנים:

א. ההסתלקות של הקרוב מלכתחילה הייתה מוגבלת לדקל בלבד. הוא היה מעוניין להימנע מעימות ביחס לדקל, אך על הפירות הוא מעולם לא ויתר.

ב. ההסתלקות של הקרוב התייחסה גם לפירות, אך היא אינה חזקה מספיק כדי להעניק את הפירות לרב אידי. די בהתקפלות כזו כדי להעניק את הדקל לרב אידי, אך כדי להוציא את הפירות מהמוחק יש צורך בראיה מוצקה, שהרי המוציא מחברו עליו הראיה.

בכיוון אחר ניתן לומר, שאביי ורבא מודים לרב חסדא בנוגע לאופי ההודאה. גם לדעתם, ההודאה כאן איננה הודאה בעובדות אלא רק הסתלקות מהדין. למרות זאת הם סוברים, שאין אפשרות לפצל בין הדקל והפירות. הפיצול בין הדקל ופירותיו יגרום בהכרח לסתירה פנימית. מבחינה אמיתית לא ייתכן שהבעלים על הדקל איננו הבעלים על הפירות. לכן, אם הכרענו שהדקל שייך לרב אידי – ולו רק מחמת הסתלקותו של הקרוב – אנו חייבים להעניק לו גם את הפירות.

אין ספק מוציא מידי ודאי

המכנה המשותף לשני הפירושים שראינו עד כה הוא בכך, שלפי שניהם נודע לנו שרב אידי קרוב יותר לבעל הדקל. ההבדל ביניהם היה בשאלה כיצד נודע לנו על קרבתו של רב אידי – האם על פי עדים או על בסיס הודאת בעל דין.

קיים פירוש שלישי בסוגיה, השונה משני הפירושים הראשונים. לפי פירוש זה, מקור המידע על קרבתו של רב אידי היה אמנם שני עדים. אולם, הם לא העידו שרב אידי קרוב יותר מבעל הדין השני. עדותם הייתה רק על עצם היותו של רב אידי קרוב לבעל הדקל (עיי' תוספות ד"ה ה"ג).

לפי פירוש זה, יש להבין מדוע העניק רב חסדא את הדקל לרב אידי. לכאורה נראה שהעדים לא תרמו דבר לדיון – גם לפני בואם ידענו שרב אידי הוא קרוב. גם הקרוב הנוסף הודה בכך, אלא שלטענתו הוא קרוב יותר מאשר רב אידי. מהי אם כן עדיפותו של רב אידי?

הראשונים על אתר⁴ מבארים את הדין על פי העיקרון 'אין ספק מוציא מידי ודאי'. מקורו של עיקרון זה הוא בגמרא במסכת יבמות (לח.). הגמרא מתארת מקרה מסוים שבו מת אדם, והתעורר ספק בין צאצאיו ביחס לירושה. המת הותיר אחריו בן אחד שהוא יורש ודאי. ישנו אדם נוסף שזהותו מסופקת, ולא ברור האם גם הוא יורש של המת, או שהוא אינו זכאי כלל לירושה. הכרעת הגמרא במקרה זה היא שהיורש הודאי מקבל לידי את כל נכסי הירושה, ואילו היורש המסופק איננו מקבל דבר. הכרעה זו מבוססת על הכלל 'אין ספק מוציא מידי ודאי'⁵.

4 רמב"ן ד"ה והוא גברא; רשב"א ד"ה במעשה דרב אידי.

5 המונח 'אין ספק מוציא מידי ודאי' מופיע במקומות נוספים בש"ס: בפסחים ט., בחולין י. ועוד. אך ברור מההקשר שמדובר בעקרונות שונים בכל אחד מהמקרים, והמכנה המשותף ביניהם הוא רק השימוש באותו מינוח. וכבר עמד על כך בעל המאור במסכת חולין (ב: בדפי הר"ף ד"ה אמר לך).

כדי לבאר בצורה טובה יותר את שורש הדין, נזכיר מקרה נוסף הקשור לענייננו:

”זה אומר: יכולה שלי, וזה אומר: חציה שלי...”

זה נוטל שלושה חלקים, וזה נוטל רביעי”

(משנה בבא מציעא ב.).

במקרה זה, אין כל ספק שלפחות חציה של הטלית מגיע לזה שטען ”כולה שלי”. לכן, הוא מקבל לידי חצי מהטלית. בחציה השני של הטלית, המוטל בספק בין שני הצדדים, מתבצעת חלוקה.

התוספות על אתר מקשים על דין המשנה לאור דברי הגמרא שהבאנו לעיל:

”וא”ת, ונימא דאין ספק מוציא מידי ודאי, דהאומר יכולה שלי יש לו בדאי חציה,

והאומר חציה שלי בספק אם יש לו בה כלום”

(תוספות בבא מציעא ב. ד”ה וזה נוטל רביעי).

הדיון בנוגע לטלית המתואר המשנה דומה למחלוקת בין הירושים בגמרא במסכת יבמות. הטוען ”כולה שלי” בוודאי יקבל לידיו לכל הפחות חצי מהטלית, כשם שהיורש הוודאי יקבל לידיו לכל הפחות מחצית מנכסי הירושה. ומאידך, הטוען ”חציה שלי” – ייתכן שאין לו כל חלק בטלית, כשם שיייתכן שהיורש המסופק איננו זכאי לקבל דבר מנכסי הירושה. במקרה של הגמרא ביבמות הפעלנו את הכלל ’אין ספק מוציא מידי ודאי’, והענקנו את כל הירושה ליורש הוודאי. מדוע שלא נפעיל את אותו עיקרון כאן, ונעניק לטוען ”כולה שלי” את הטלית כולה?

התוספות מתרצים שקיים הבדל בין המקרים. במקרה של הטלית, אמנם יש לאחד מן הצדדים ודאות בחציה של הטלית. אך ודאות זו איננה מעניקה לו מעמד מיוחד לגבי החצי השני. ניתן לפצל לחלוטין בין שני חצאי הטלית. חציה הראשון, שאינו נתון במחלוקת, יינתן לטוען ”כולה שלי”. חציה השני הוא ממון המוטל בספק בין שני הצדדים. ביחס לחצי הזה אין כל עדיפות לאחד מן הצדדים, ולכן מתבצעת בו חלוקה.

שונה הדבר במחלוקת בעניין הירושה. במקרה זה, לא ניתן לפצל בין שני החצאים של הרכוש. מבחינה עקרונית, כל אחד מהירושים הוא יורש של כלל הנכסים, אפילו אם יש יותר מיורש אחד. אמנם בסופו של דבר כל אחד יקבל לידיו רק חלק מהנכסים, אך בשורש העניין כל אחד מהירושים מוחזק בנכסים כולם.

לאור זאת, מובן הדין במקרה שאחד מן הירושים הוא מסופק. היורש הוודאי הוא מוחזק בוודאות בכל נכסי האב המת. בכך יש לו עדיפות על פני היורש הנוסף, שספק

האם יש לו אחיזה כלשהי בירושה או לא. במקרה כזה נוכל להפעיל את הכלל 'אין ספק מוציא מידי ודאי', ולהעדיף את הירוש הוודאי על פני המסופק.

גם במקרה שלנו – במחלוקת בין רב אידי והקרוב הנוסף, ההכרעה מבוססת על עיקרון זה. רב אידי הוא יורש ודאי על פי שני עדים. זהותו של הקרוב הנוסף כירוש איננה ידועה לנו בבירור, אלא על פי טענתו בלבד. כיוון שכך, אנו מחזיקים את הדקל בידיו של רב אידי, והקרוב הנוסף אינו יכול להוציא מידי. וכך מבאר זאת הרשב"א:

"כיון דידעא מילתא בסהדי, מיד קם ליה דיקלא בחזקת יורש, ואידך – עליו הראיה. ודמא להא דאמרינן ביבמות... ואין ספק מוציא מידי ודאי" (רשב"א בבא בתרא לג. ד"ה במעשהו).⁶

בדרך זו מבואר מדוע הדקל ניתן לרב אידי. אך עדיין יש לבאר את מחלוקתם של אביי ורבא עם רב חסדא ביחס לפירות. אפשר להציע שני כיוונים לפירוש המחלוקת.

דרך אחת היא לומר שהמחלוקת היא לגבי אופי ההכרעה על פי הכלל 'אין ספק מוציא מידי ודאי'. לדעת אביי ורבא, כלל זה פועל **כבירור**, והוא מספק קביעה עובדתית שאכן הדקל שייך לרב אידי. לכן, כשם שהדקל שייך לו, כך גם הבעלות על הפירות היא שלו. הקרוב הנוסף יידרש להחזיר את הפירות שאכל. רב חסדא חולק, וסובר שכלל זה מהווה **הכרעה** ללא בירור עובדתי. כיוון שמדובר בהכרעה בלבד, אין בעיה עקרונית לפצל בין הדקל והפירות. הדקל אמנם יינתן לרב אידי, אך ביחס לפירות יש לקרוב הנוסף מיגו (כמבואר לעיל), והם יישארו אצלו.

אפשרות אחרת היא לפרש, שלדעת כולם 'אין ספק מוציא מידי ודאי' מהווה הכרעה בלבד, ואין בו בירור עובדתי. לכן, מבחינה עקרונית אין בעיה לפצל בין הדקל והפירות. רב חסדא סובר שאכן כך הדין, והפירות נשארים בידיו של הקרוב הנוסף. לדעת אביי ורבא, הכרעה כזו היא בעייתית: על פי האמת לא ייתכן פיצול בין הדקל והפירות. אם נכריע כך – ייווצר מצב של 'תרתני דסתרי'. כדי למנוע מצב כזה, אנו מעניקים את הפירות לאותו הצד שקיבל את הדקל – רב אידי בר אבין.

6 מסברה יש מקום לחלק בין המקרים. במקרה של הגמרא במסכת יבמות, לבן הוודאי יש זכות ודאית בירושה. אצלנו המצב שונה. רב אידי הוא אמנם יורש ודאי, אך לא ידוע לנו בוודאות שיש לו זכות בנכסי הירושה, שהרי ייתכן שהקרוב האחר קרוב יותר מרב אידי, והוא יזכה בירושה כולה. עוד בעניין 'אין ספק מוציא מידי ודאי' עיין תוספות יבמות לח. ד"ה הוי יבם ודאי, רמב"ם נחלות פ"א ה"ג ו'קצות' רע"ו ס"ק א.